

***The Established Church. Past, Present and Future*, ed. M. Chapman, J. Maltby, W. Whyte, London 2011, pp. 200.**

Tytułowa kwestia opracowania, czyli ustanowienie urzędowego, oficjalnego kościoła w angielskiej części Zjednoczonego Królestwa (Kościół Szkocji nie jest przedmiotem tej publikacji), powraca co jakiś czas w debacie publicznej w Wielkiej Brytanii. Państwowy status anglikańskiego Kościoła Anglii (*Church of England*), był także przedmiotem prac czterech Komisji Arcybiskupów Kościoła Anglii (dalej – KA) do spraw Kościoła i Państwa, działających w latach 1916, 1935, 1952 oraz 1970, których wnioski zostały syntetycznie omówione w przedmiotowej książce.

Praca składa się z 11 artykułów, których autorzy będący teologami, historykami kościoła i dziejów najnowszych, wykładowcami nauk politycznych, duchownymi anglikańskimi (jak np. Nigel Biggar), katolikami (jak jezuita Philip Endean), czy reprezentantami innych wyznań chrześcijańskich (jak metodysta David Carter), przedstawiają szeroki kontekst przedmiotowego zagadnienia. Dzieje się tak poprzez opisanie tła historycznego, filozoficznego, multikulturowego, jak również pewnych aspektów ekumenicznych.

W *Przedmowie*, profesor historii kościoła na Uniwersytecie w Oxfordzie – Sarah Foot – podkreśla aktualność kwestii ustanowienia kościoła urzędowego, oficjalnego w dzisiejszych świeckich czasach, wskazując trzy najważniejsze aspekty dyskusji wokół tej kwestii obecne na kartach tej książki, do których należą: monarchia i rola monarchy jako obrońcy Wiary (*Defender of the Faith*), implikacje reformy Izby Lordów dla kościołów, jak również sprawy żywo dyskutowane w ostatnich latach (nie tylko w KA ale również w obrębie pozostałych kościołów Wspólnoty Anglikańskiej na świecie), do których należy kwestia święceń kapłańskich oraz biskupich dla kobiet oraz wyświęcania gejów na księży czy biskupów. Wszystko to w szerokim kontekście pytania o rolę „urzędowego” kościoła w liberalnym i od dawna już multikulturowym społeczeństwie brytyjskim. S. Foot podkreśla, iż niektórzy prominentni brytyjscy muzułmanie, do których należy np. Tariq Modood podkreślają znaczenie „minimalnej natury” anglikańskiego ustanowienia, niejako w obronie przed „triumfującym” sekularyzmem dzisiejszych czasów.

N. Biggar w swoim artykule *Dlaczego «ustanowienie» Kościoła Anglii jest dobrem dla społeczeństwa liberalnego*, wskazuje cztery płaszczyzny tegoż „ustanowienia” (*establishment*). Pierwsza, to związek: państwo – KA – monarcha, uosabiany przez akt koronacji głowy państwa, mającej charakter religijny i wskazującej na odgórną raczej niż oddolną autoryzację jego władzy³. Druga, to płaszczyzna szczególnych relacji monarchy i KA, przejawiająca się w dotąd obowiązującej dyskwalifikacji rangi konstytucyjnej osób wyznania rzymskokatolickiego co do możliwości obejmowania przez nich tronu, pozostania następcą tronu, a nawet bycia małżonkiem nie tylko monarchy ale i następcy tronu. Można w tym miejscu poza rozważaniami N. Biggara, podnieść kwestię tej postaci cenzusu wyznaniowego w wielowyznaniowym społeczeństwie brytyjskim drugiej dekady XXI wieku, w 15 lat po wejściu w życie ustawy o prawach człowieka. Dodać należy, że sprawa ta była już parokrotnie przedmiotem dyskusji legislacyjnych, ostatnio pod koniec rządów premiera Gordona Browna (2007-2010). Obecny premier David Cameron zastopował tę propozycję zasadniczej reformy reguł sukcesji brytyjskiego tronu. Trzecia płaszczyzna, to kwestia zasiadania biskupów anglikańskich w Izbie Lordów, która poza samym zainteresowanym, czyli KA, nie wzbudza też oporów Szkockiego Kościoła Episkopalnego i Naczelnego Rabina Wielkiej Brytanii – jak wynika z ankiet nadesłanych w trakcie prac Królewskiej Komisji ds. Reformy Izby Lordów w 2000 roku. Jej prace w tym kontekście omówiono w opisywanej książce krótko w dwóch artykułach, na s. 16-17 oraz 151-152. Ta płaszczyzna wskazuje, że rozpoczęty w XVIII w. proces równouprawnienia religijnego protestanckich nonkonformistów (jak przyjęto ich tam określać) w stosunku do anglikanów, kontynuowany w XIX stuleciu w odniesieniu do katolików i wyznawców judaizmu, bynajmniej nie został zakończony. Należy odnotować ów paradoks, mający miejsce w jednym z najbardziej pluralistycznych państw Europy.

Czwartą płaszczyzną „ustanowienia” nakreśloną przez Biggara, jest uprzywilejowany status KA w systemie edukacji publicznej. Autor dostrzega niebezpieczeństwo uwikłania KA w bieżącą politykę i legitymizowanie poczynań ekip rządzących poprzez jego „ustanowienie” i protekcję ze strony państwa. Jakkolwiek nie bez racji ukazuje (s. 2, 14, a inny Autor – Andrew Atherstone na s. 95-96), iż taki status KA nie był przeszkodą dla

³ W przeciwieństwie do świeckiej przysięgi złożonej w parlamencie przez nowego króla Niderlandów – Wilhelma Aleksandra – w Hadze, w dniu 27 kwietnia 2013 r.

krtykowania przezeń rządów pani Thatcher, czy też w 2003 r. Tony'ego Blaira za udział w wojnie z Irakiem, m. in. przez samego arcybiskupa Canterbury Rowana Williamsa. Także inne kościoły należące do Wspólnoty Anglikańskiej, odważnie przeciwstawiały się np. polityce apartheidu w RPA (jak tamtejszy laureat pokojowej Nagrody Nobla abp Desmond Tutu), czy też dyktatorskim rządowi prezydenta Kenii Daniela arap Moi (jak tamtejszy abp David Gitari). Prezentując pluralistyczną perspektywę społeczeństwa brytyjskiego, N. Biggar stwierdza, iż „uczęszczanie do kościoła jest sportem mniejszości” (s. 21), przytaczając badania statystyczne z 2006 r. na poparcie powyższej tezy. To społeczna osnowa tytułowego zagadnienia.

Badacz historii najnowszej z Merton College w Oxfordzie – Matthew Grimley, odwołując się do raportu Moberly'ego dotyczącego wzajemnych relacji między państwem a kościołem z 1952 r., uwypukla pewien aksjologiczny składnik tych odniesień, do których należy obopólne zrozumienie (s. 47). Z kolei wspomniany wyżej A. Atherstone w swoim artykule odwołuje się do sformułowania Toma Wright'a, który stwierdził w 2003 r., iż „ustanowienie” – poza wszystkimi znanymi aspektami – oznacza, iż kościół jest otwarty dla każdego (s. 88 wraz z przypisem nr 56). Cechę tą podkreśla również w tej książce Martyn Percy z King's College w Londynie, odwołując się do słów abp. George'a Carey'a, porównujących rolę KA do Narodowej Służby Zdrowia (NHS), zawartych w „koronnym” wręcz, opracowaniu dotyczącym konstytucyjnej roli brytyjskich monarchów: *The Monarchy and the Constitution* autorstwa Vernona Bogdanora (s. 36, z przypisem nr 18).

Warte przytoczenia są pytania stawiane przez brytyjskich autorów w odniesieniu do przyszłości „ustanowienia” na Wyspach Brytyjskich. Profesor teologii praktycznej na Uniwersytecie Chester – Elaine Graham, pyta o przyszłe relacje dotychczasowego angielskiego modelu relacji państwo – kościół w kontekście konstytucyjnych podstaw stosunków między religią, a obywatelstwem, tożsamością narodową i spójnością społeczną. Pyta ponadto – czy powinna nastąpić „deetatyzacja” KA; czy monarcha brytyjski powinien w dalszym ciągu być Obrońcą Wiary w pluralistycznym religijnie społeczeństwie⁴. Czy przestrzegane są prawa

⁴ Pytanie to postawił w 1994 r. sam brytyjski następca tronu, Książę Walii Karol, wskazując, iż w pluralistycznej konfesji Brytanii wolałby być „Obrońcą Wiar”, obrońcą wszystkich religii funkcjonujących w tym państwie, a nie jednej oficjalnej.

człowieka w odniesieniu do wyznawców katolicyzmu, w sytuacji dalszego obowiązywania zakazu (rangi konstytucyjnej) obejmowania przez nich tronu? Ciekawie sformułowane jest piąte pytanie – czy parlamentarne uprzywilejowanie KA jest kompatybilne z sekularyzacją brytyjskiego społeczeństwa, w sytuacji, gdy reklamy autobusowe głoszą śmierć Boga?⁵

Mocnego zaznaczenia wymaga niewidoczne przy rozważaniu stosunków państwo – kościół w szerokim spektrum w literaturze przedmiotu, a dostrzeżone przez Autorkę (s. 125) – odniesienie do globalnych trendów geopolitycznych w kontekście ich wpływu na wewnętrzną politykę we wzajemnych relacjach obu porządków. Bazując na tym aspekcie polityki wyznaniowej współczesnych państw, można ukazać wpływ radykalizującego się tu i ówdzie islamu brytyjskiego (np. o korzeniach pakistańskich), na działania prewencyjne organów władzy, w tym większy dialog decydentów politycznych różnych szczebli z muzułmańskimi liderami religijnymi⁶. Wspomniana E. Graham pod koniec swojego artykułu pt. *Ustanowienie, multikulturalizm i spójność społeczna*, stawia też kolejne istotne pytania – jaki typ przywództwa religijnego, względnie jego reprezentacji w strukturze związków wyznaniowych powinno uznawać państwo? Co powinno mieć miejsce, w sytuacji kolizji wypływających z autonomii wspólnot religijnych ich wewnętrznych przepisów z powszechnie obowiązującym prawodawstwem dotyczącym praw człowieka, w tym w obszarach płci, seksualności oraz sytuacji pokoleń? Jak zrównoważyć lokalność opartych na wierze akcji społecznych, efektywnych w ramach lokalnych społeczności, z oddziaływaniem religii w skali globalnej? (s. 140). Interesujące pytanie stawia też M. Percy – jak pogodzić ten monopol ustanowienia dotyczący KA, ze wzrastającymi tendencjami do federalizacji Unii Europejskiej z jednej strony, a z drugiej – z dewolucją władzy w ramach brytyjskiego państwa? (s. 29). W pytaniu tym zarysowana jest intrygująca perspektywa badawcza, w której powinny być zanalizowane związki

⁵ Autorka nawiązuje do akcji brytyjskich humanistów z 2010 r., którzy sfinansowali wielkoformatową reklamę na słynnych londyńskich czerwonych autobusach o treści – „Przypuszczalnie Boga nie ma – ciesz się życiem!”. Akcja ta była prowadzona także w innych brytyjskich miastach. W 2010 r. brytyjscy humaniści domagali się także m. in. zakazu finansowania ze środków publicznych wrześniowej wizyty papieża Benedykta XVI.

⁶ Por. np. A. S. Nalborczyk, A. Sieklucka, *Muzułmanie w Wielkiej Brytanii. Jedna czy wiele społeczności muzułmańskich?*, w: *Muzułmanie w Europie*, red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 361–403; zob. także: *Muslim Britain: Communities under Pressure*, ed. T. Abbas, London 2007.

między centralizacją, a decentralizacją oraz ustanowieniem religii oficjalnej w ramach państwa narodowego ale i w ramach jego (czy szerzej „ich”) tożsamości i doświadczeń historycznych w ramach UE.

Wspomniany wyżej M. Grimley w swoim studium opisuje kryzys lat 1927-1929 (s. 40-43), związany z odrzuceniem przez Izbę Gmin zrewidowanej wersji Modlitewnika Powszechnego (*Book of Common Prayer*), obowiązującej od 1662 r., jakkolwiek już wcześniej, w XVI wieku, jego pierwszą wersję opracował pierwszy anglikański arcybiskup Canterbury Thomas Cranmer. Projekt jego rewizji uzyskał na przełomie lat 1927/1928 aprobatę gremiów kierowniczych KA, lecz Izba Gmin odrzuciła ją ze względu na sugerowaną „katolickość” proponowanej wersji, m. in. w odniesieniu do np. obrzędów komunijnych. W tej sytuacji, wielu biskupów – pomimo niezgody parlamentu – wydało pozwolenia na używanie owej odrzuconej wersji Modlitewnika, co doprowadziło do pewnego chaosu liturgicznego. Kryzys ten wywołał wiele głosów wzywających do zniesienia systemu ustanowienia, co miało miejsce także w związku z kryzysem abdykacyjnym dotyczącym króla Edwarda VIII w 1936 r. (s. 44-45). Zaznaczyć warto, iż wypełniając zalecenia legislacyjne zawarte w raporcie profesora Owena Chadwicka (s. 50-51), abp Canterbury Donald Coggan, uzyskał dla KA w ramach Koronnej Komisji Nominacyjnej większy wpływ na powoływanie biskupów (s. 80)⁷.

Grimley dokładnie rejestruje rozliczne głosy – również w ramach KA – za zniesieniem systemu ustanowienia, wskazując, iż w latach 80. XX stulecia za takim wariantem optowały zróżnicowane środowiska – m. in. deputowany Tony Benn z lewicowego skrzydła Partii Pracy, brytyjscy humaniści oraz Partia Liberalnych Demokratów (s. 53). Jak dodaje badacz historii najnowszej z oksfordzkiego St John’s College – Willam Whyte w swoim artykule *Jaka jest przyszłość ustanowienia?* – to właśnie Liberalni Demokraci w swoim Manifeście Wyborczym na wybory do Izby Gmin w 2010 r., wyraźnie opowiedzieli się za reformą dotychczasowych relacji między państwem a kościołem (s. 181). Odnotować należy również, iż jest

⁷ W 2012 r. w związku z oświadczeniem o przejściu na emeryturę dotychczasowego arcybiskupa Canterbury – Rowana Williamsa, wspomniana Komisja rozpoczęła prace nad wyborem jego następcy. W listopadzie 2012 r. premier David Cameron dokonał wyboru bp. Justina Welby’ego (kandydował też czarnoskóry abp Yorku John Sentamu), przekazując jego nazwisko do ostatecznej nominacji dla „Najwyższego Rządcy” KA – królowej Elżbiety II. W marcu 2013 r. odbyła się uroczysta intronizacja abp. J. Welby’ego w katedrze w Canterbury.

to partia od lat konsekwentnie opowiadająca się za równouprawieniem katolików (jej przewodniczącym na przełomie XX i XXI wieku był katolik Charles Kennedy) oraz nadaniem Zjednoczonemu Królestwu spisanej (a nie jak dotąd w materialnym znaczeniu) konstytucji.

W kolejnym artykule pt. *Wolny kościół w wolnym państwie: anglokatolicyzm i ustanowienie*, ekspert m. in. teologii nowożytnej Mark D. Chapman wykazał, iż w XIX w. duże zasługi dla idei oddzielenia KA od korony i ogólniej od państwa, wnieśli reprezentanci Ruchu Oksfordzkiego o anglokatolickim profilu, tzw. traktarianie (s. 62-68).

Argumentacja biskupa Woolwich o nastawieniu ewangelikalnym – Colina Buchanana wskazywała, iż kontrola ze strony państwa KA stanowi barierę dla ekumenizmu (s. 76), co znajduje częściowe potwierdzenie w artykule metodysty Davida Cartera pt. *Metodyzm i ustanowienie*, gdy pisze o dialogu anglikańsko-metodystycznym dotyczącym jedności obu Kościołów, na bazie będącego przedmiotem rozmów obu stron „Przymierz Anglikańsko-Metodystycznego” (s. 168-173).

A. Atherstone podaje przykład optowania anglikańskich ewangelików za kontynuacją instytucji ustanowienia, gdy w 1992 r. Synod Generalny uchwalił instrument dotyczący ordynacji pastorskiej kobiet. Wtedy to David Samuel, dyrektor Towarzystwa Kościelnego w latach 1983-1991 argumentował, iż królowa Elżbieta II nie może zgodzić się na ordynację kobiet, albowiem związana jest słowami swojej przysięgi koronacyjnej, w której obiecała bronić nienaruszalności liturgii, doktryny, dyscypliny i ustroju KA ustanowionego przez prawo (s. 81, treść instrumentu i dyskusję nad jego treścią również w parlamencie omawia pani kapelan Corpus Christi College w Oxfordzie i jego pracownik naukowy – Judith Maltby w swoim artykule: *Płeć kulturowa i ustanowienie*).

Artykuł jezuitę o. Philipa Endean’a pt. *Anglikańskie ustanowienie, rzymski katolicyzm i otwarty ekumenizm* (s. 176-179), zawiera katolicki punkt widzenia na opisywane zagadnienia, również w odniesieniu do papieskiego dokumentu *Anglicanorum Coetibus* z 2008 r., kontrowersyjnego co do metody otwierania się Kościoła katolickiego na anglikanów-tradycjonalistów, pozostających dotąd w ramach KA i innych kościołów światowej Wspólnoty Anglikańskiej.

Opisywana książka poprzez ukazanie różnych perspektyw i orientacji jej współautorów, ukazuje złożoność tematyki, kluczowej dla modelu relacji państwo – kościół w największej części składowej Zjednoczonego Królestwa. KA poprzez stałą publiczną obecność ceremoniału religijne-

go (np. z okazji oficjalnego pogrzebu Księżnej Walii Diany w Opactwie Westminsterkim we wrześniu 1997 r., nabożeństwa z okazji 60-lecia panowania królowej Elżbiety II w Katedrze św. Pawła wiosną 2012 r.), jest przedmiotem krytyki niektórych środowisk. Kwestia zniesienia ustanowienia nie jest zamknięta, wiąże się z udzieleniem odpowiedzi na m.in. postawione w niniejszej książce, stale aktualne pytania i to w kontekście zmniejszającego się – co pokazują wyniki ostatniego brytyjskiego spisu powszechnego z 2011 r. – znaczenia religii chrześcijańskiej dla mieszkańców Wielkiej Brytanii. Wśród nich są oprócz chrześcijan, żydów i muzułmanów również np. hinduiści, buddyści, sikhowie, dżiniści, zoroastrianie, wyznawcy Bahai, druidzi, a także osoby bezwyznaniowe, w tym wielu niewierzących. Przyszłość przyniesie odpowiedź na pytanie o dalszą adekwatność modelu ustanowienia, w obliczu zbliżającej się 500 rocznicy (w 2034 r.) ustanowienia się przez Henryka VIII głową ziemską *Ecclesia Anglicana*.

*dr hab. Paweł A. Leszczyński, prof. PWSZ
Wydział Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wlkp.*

Kazimierz Urban, *Mniejszości religijne w Polsce po II wojnie światowej. Szkice i materiały*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012, ss. 341.

Autor tej publikacji, dr hab. Kazimierz Urban (1946-2007), profesor Akademii Ekonomicznej w Krakowie, był politologiem, religioznawcą, historykiem mniejszości wyznaniowych i narodowych na ziemiach polskich. Wśród badaczy stosunków konfesyjnych w naszym kraju dał się poznać jako autor wielu doniosłych opracowań prezentujących zwłaszcza zagadnienia statystyczne mniejszości religijnych oraz dzieje głównych wyznań niekatolickich w okresie Polski Ludowej. Do najważniejszych jego publikacji książkowych wydanych za życia należy zaliczyć prace: *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970 (z zagadnień stabilizacji życia kościelnego)* (Kraków 1992), *Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys*